

DOI: <https://doi.org/10.22067/JLS.2024.82463.1433>

Mystics' Audacity in Expressing their Love to God

Received: May 17, 2023/ Accepted: February 3, 2024

Majid Farhanizadeh¹

Abstract

This study explored “audacity to God” in prominent mystic works up to the 7th century AD, based on the content on the mystic issues of serving and love. Exploring the concept of audacity and its appearance in mystical texts, this study tried to use the related evidence in authentic mystical texts to analyze the existing contradiction of audacity to God, and to present a correct and comprehensive interpretation of the issue about viewpoint of prominent great mystics. The results on mystical sources showed that there are two types of evidence pertaining to audacity. Some evidence emphasize the condemnation of audacity to God. The second group of evidence appraise audacity to God, though this category of evidence does not follow a unique discourse. Exploring audacity in the mystical works showed that some evidences imply the appropriateness of audacity to God and some evidences emphasize its inappropriateness. Overall, audacity to God in mystical thoughts appears in two spheres: In servitude, which is inappropriate and condemned, and in love, which is considered appropriate. Many mystics mention good audacity in the spheres of love and union (وصال), but a few mystics such as Rozbehan Baghli, Attar Neyshaburi, Ibn Arabi, and Maulvi took a deeper attitude towards describing good audacity to God in love and servitude spheres. This type of audacity is the result of mystic madness and intoxication.

Keywords: Insolence towards God, servanthship domain, love domain, intoxication, insanity.

1. PhD in Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran.
E-mail: farhanizadeh.majid@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

This study sought to explore “audacity to God” in prominent mystic works up to the 7th century AD, based on the content on the mystic issues of serving and love. Exploring the concept of audacity and its appearance in mystical texts, this study tried to use the related evidence in authentic mystical texts to analyze the existing contradiction of audacity to God, and to present a correct and comprehensive interpretation of the issue about viewpoint of prominent great mystics. So, these questions were answered:

1. What approaches are to the audacity to God in mystics’ attitudes?
2. How can the audacity to God be interpreted and explained, while the audacity seems to be contradictory in mystics’ attitude?
3. What features of mystics affect their mystical audacity in love to God?

The necessity and significance of this research lays in the topic it researches and the method it takes. In some studies on mystical issues, the researches focus only on literary dimensions such as discourse analysis is not enough to reach correct and comprehensive conclusion. Sometimes understanding and explaining the depth of mystical content necessitates the analysis of mystical concepts in its mystical grounds. So, understanding mystical concepts necessitates two issues: First, understanding mystical spheres and their unique features; Second, the analysis of mystical concepts and their connection with the mentioned spheres.

2. Method

Taking a descriptive-analytical method and using library resources, this study tried to analyze the concept of "audacity to God" in remarkable mystical works, focusing on "servitude" and "love" spheres. At first, the theme of audacity to God in mystical texts were examined. Then, through exploring and selecting related evidences and categorizing them based on the characteristics of "slavery" and "love" spheres, the contradictions of mystics in audacity to God was completely explored and their attitude interpreted.

It should be noted that this research focused on some of the most prominent works of mystical prose and poetry that somehow embrace audacity to God and its related concepts, including: Razi's *Jawahir al-Tasavuf*, Kalabadi's *Al-Ta'rof*, Salmi's *Tabaqat al-Sufiyah*, Bukhari's *Sharh al-Ta'arof*, Al-Qushayri's *Al-Risala al-Qushayriyya*, Al-Hujwiri's *Kashf al-Mahjub*, Qazali's *Ihya' Olum al-Din*, Ain al-Quzat Hamdani's *Tamhidat*, Meibodi's *Kafsh al-Asrar*, Sanaei's *Hadigha al-*

Haghigha, Ruzbahan Baghli's books *Abhar al-Asheghin*, *Sharh Shathiyat*, and *Mashrab al-Arwah*, Attar Neyshaburi's *Manṭiq al-Ṭayr*, *Musibatnama*, *Tadhkira al-Awliya*, Suhrvardi's *Avarif al-Ma'arif*, Ibn Arabi's *Fotuhāt Makkiya*, Najm al-Din Razi's *Mirsad al-Ibad*, Nesavi's *Al-Insan al-Kamil*, Mulavi's *Masnavi* and *Divan Shams*, Ez al-Din Kashani's *Misbah al Hidayā*.

3. Results

The results on mystical sources showed that there are two types of evidence pertaining to audacity. Some evidence emphasize the condemnation of audacity to God. The second group of evidence appraise audacity to God, though this category of evidence does not follow a unique discourse. Moreover, comparing the audacities in the mystical works showed that, to the mystics, the audacity to God has two aspects: First is servitude aspects which is inappropriate and condemned and the second one belongs to love aspect, which is good and appraised.

4. Discussion and Conclusion

Exploring audacity in the mystical works showed that some evidences imply the appropriateness of audacity to God and some evidences emphasize its inappropriateness. Overall, audacity to God in mystical thoughts appears in two spheres: In servitude, which is inappropriate and condemned, and in love, which is considered appropriate.

To mystics, audacity in servitude is reprehensible and condemned and deserves to be rejected, because the seeker has not yet reached the level of love and connection with the beloved. So, his relationship with God is a relationship featured with fear. The first part of the evidence on the audacity have been influenced by servitude and fearful discourse, so it appears in denial and avoidance. Moreover, audacity in love is good and appraised, because the seeker is in the sphere of love and the position of connection with the beloved. So, his relationship with God is a mystic romantic relationship. The second part of the evidence on audacity is under the influence of romantic discourse and is expressed in the form of praise.

We can also say that many mystics, when describing the concept of audacity to God, have considered both negative and positive aspects of the concept. So, we can claim that some mystics' dual approach towards audacity to God is not a sing of contradictions and confusion of opinions, but it shows their attention and effort to deal with one aspect of the concept of audacity. So, the complete and correct understanding of "audacity to God" depends on understanding the relationship of it with "servitude" and "love" spheres and their requirements.

Many mystics mention good audacity in the spheres of love and union (وصال), but a few mystics such as Rozbehan Baghli, Attar Neyshaburi, Ibn Arabi, and Maulvi took a deeper attitude towards describing good audacity to God in love and servitude spheres. This type of audacity is the result of mystic madness and intoxication.

Keywords: Audacity to God, Sphere Of Servitude, Sphere of Love, Intoxication, Madness

DOI: <https://doi.org/10.22067/JLS.2024.82463.1433>

بی‌پروایی عارفان در عشق الهی

تاریخ دریافت: ۲۷ اردیبهشت ۱۴۰۲ / تاریخ پذیرش: ۱۴ بهمن ۱۴۰۲

مجید فرحانی‌زاده^۱

چکیده

این پژوهش درصدد است به تحلیل مفهوم «گستاخی با حق تعالی» در آثار برجسته عرفانی تا قرن هشتم هجری، بر پایه پیوندی که با ساحت‌های عارفانه عبودیت و عشق دارد، بپردازد. مقایسه مفهوم گستاخی در آثار عرفانی گویای آن است که شواهد بدست آمده از گفتمان واحدی پیروی نمی‌کنند، چنان‌که برخی شواهد دلالت بر نیکوداشت گستاخی با خداوند و برخی شواهد تأکید بر نکوهش آن دارند. با این وصف، حال گستاخی با خدا در منظومه فکری عارفان در دو ساحت انعکاس دارد: نخست در ساحت عبودیت که نکوهیده و درخور نفی است. دوم در ساحت عشق که نیکو و درخور تمجید است. این پژوهش که با روش توصیفی تحلیلی تدوین یافته، بر آنست با استناد به شواهد مرتبط با موضوع بحث در منابع اصیل عرفانی، به تحلیل تناقض موجود از مفهوم گستاخی با خدا بپردازد و تفسیر درست و جامعی در جهت شناخت دیدگاه عارفان بزرگ ارائه دهد.

کلیدواژه‌ها: گستاخی با خدا، ساحت بندگی، ساحت عشق، شکر، جنون.

۱. مقدمه

آنچه مسلم است تصوّف اسلامی در مسیر تطوّر تاریخی خود، از آنچه که در قرون اولیه آن با گفتمان خانقانه و زاهدانه نمود یافته بود، به تدریج فاصله گرفته و در قرون بعدی با تغییر بافت اجتماعی و فرهنگی، سیاسی و... رفته رفته گفتمان عاشقانه نیز به این جریان ملحق می‌شود. برجستگی گفتمان تصوّف عاشقانه در قرون بعدی، خصوصاً صدۀ ششم و هفتم هجری به حدی است که به‌عنوان گفتمان غالب در تصوّف، در مقایسه قرون اولیه اسلامی قلمداد می‌شود. با بررسی منابع عرفانی این دوره درمی‌یابیم که بیشتر این آثار به‌طور چشمگیری تحت تأثیر سلطۀ گفتمان عاشقانه حاکم بر تصوّف این دوره قرار دارند. با وجود این، با مقایسه آثار عرفانی در این دوره‌ها به نظر می‌آید گزاره‌های موجود در خصوص مفهوم گستاخی از گفتمان واحدی پیروی نمی‌کنند؛ چنان که برخی از شواهد به تمجید و ستایش گستاخی در گفتگو با خداوند پرداخته‌اند؛ درحالی که برخی دیگر از شواهد موجود به تقبیح و نکوهش گستاخی با حق اختصاص یافته‌اند. این پژوهش سعی دارد بر مبنای شاخصه‌های ساحت «عبودیت» و «عشق» به تحلیل مفهوم «گستاخی با خداوند» در آثار مشهور برجسته عرفانی بپردازد؛ از این رو ابتدا مضمون گستاخی با حق در متون عرفانی بررسی می‌شود. سپس با استخراج و گزینش شواهد مرتبط به‌دست آمده و تفکیک آن‌ها بر اساس خصوصیتی که هر یک از ساحت‌های «عبودیت» و «عشق» دارند، به تحلیل تناقض موجود در رویکرد عارفان نسبت به مسأله گستاخی با خدا می‌پردازد و تفسیر جامع و صحیحی از نظرگاه آنان ارائه می‌دهد.

پژوهش حاضر در پی آن است به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. گستاخی با خداوند در نگرش عارفان، دارای چه رویکردهایی است؟
۲. معرفت گستاخی با وجود رویکرد متناقضی که در نگرش عارفان در مواجهه با آن وجود دارد، چگونه قابل تبیین است؟

۳. گستاخی عارفانه در ساحت عشق متأثر از کدام‌یک از احوال عرفانی است؟

ضرورت این پژوهش از آن‌روست که نشان می‌دهد در برخی پژوهش‌های عرفانی، صرفاً تکیه بر نظریه‌های ادبی مانند تحلیل گفتمان، برای رسیدن به نتیجه‌گیری درست و جامع، کافی نیست، بلکه گاه درک درست و تبیین دامنه و ژرفای محتوای عرفانی، در گرو تحلیل مفاهیم عرفانی در بستر ساحت‌های عارفانه است؛ از این رو شناخت مفاهیم عرفانی نیازمند تحقق دو امر است: نخست شناخت و درک ساحت‌های عارفانه با خصوصیات منحصر به فردشان؛ دوم واکاوی مفاهیم عرفانی در پیوند با ساحت‌های یادشده.

۲. پیشینه تحقیق

گفتنی است تاکنون پژوهش‌های مستقلی درباره مفهوم گستاخی با خدا در متون عرفانی، صورت نگرفته است، اما این مفهوم، به صورت ضمنی در بخشی از پژوهش‌های عرفانی با موضوع شطح، جنون، عقلای مجانین و ... مجال ظهور یافته است. مهم‌ترین این پژوهش‌ها عبارتند از: هلموت ریتر (۱۳۷۴) در فصل دهم کتاب ارزشمند خود با عنوان «دریای جان» که اختصاص به «گستاخی دیوانگان» دارد، ضمن ریشه‌یابی مفهوم گستاخی با حق در اسلام و فرق اسلامی، به توصیف جرأت‌ورزی‌ها و خرده‌گیری‌های اولیای الهی و نیز عقلای دیوانه با خدا در آثار عطار پرداخته است. حسین آریان (۱۳۸۵) در مقاله «دیوانگی و دیوانه‌نمایی در ادبیات عرفانی» در بخشی از مقاله، به طور مختصر به حکایتی از بی‌پروایی و گستاخی عقلای مجانین با خدا اشاره دارد. فاطمه مدرسی (۱۳۸۶) در «شطح عارف و گستاخی دیوانه در مثنوی‌های عطار» معتقد است شطحیات عرفانی، هم برخی از سخنان عارفان مشهور و هم بخشی از سخنان گستاخانه عقلای مجانین را در بر می‌گیرد. ضمناً براین باور است که گستاخی‌های دیوانگان می‌تواند منعکس‌کننده فشارهای مادی برخاسته از بی‌عدالتی‌ها و زورمندی‌های حاکم بر جامعه و مناقشات لفظی و قلمی بین مذاهب اسلامی باشد. پارسا یعقوبی جنبه‌سرایبی (۱۳۹۰) در مقاله «تابوشکنی در متون عرفانی» ضمن بررسی انواع، مصادیق و دلایل تابوشکنی در متون عرفانی، برخی سخنان منقول از سخن‌گفتن عارف با خدا نظیر «من و تو کردن با خدا» را از موضوعات و مصادیق تابوشکنی توصیف می‌کند. مهدی رضایی (۱۳۹۳) در مقاله «بررسی و تحلیل مفاخره‌های صوفیانه» در بخشی از مقاله خود با عنوان برتری بر حق تعالی، به مفاخره‌هایی شطح‌گونه می‌پردازد که در آن از مقایسه بین بنده و حق و بعضاً برتری بنده بر حق دلالت دارد که تا حدودی بوی گستاخی می‌دهد.

شایان ذکر است نبودن این پژوهش از این جنبه حائز اهمیت است که تاکنون هیچ پژوهشی به بررسی مفهوم گستاخی با خدا از منظر ساحت‌های «عبودیت و وصال»، نپرداخته است.

۳. تأملی در باره مفهوم‌شناسی گستاخی در متون عرفانی

گستاخ در لغت به معنای بی‌ادب و دلیر، شوخ، بی‌پروا، بی‌پرده و متهور است. همچنین گستاخی به معنای بی‌شرم بودن، وقیح‌بودن و جسارت‌ورزیدن است (دهخدا، ج ۱۲: ۱۹۱۵۵ و ۱۹۱۵۶). برخی معتقدند واژه گستاخی در زبان فارسی معاصر نسبت به قرون گذشته دچار تغییر معنی شده است: «امروز گستاخ و گستاخی را به کار می‌بریم، در آن نوعی تجاوز از حد خویش و بی‌شرمی فهمیده می‌شود؛ ولی در قدیم دست‌کم در بسیاری موارد برابر صمیمیت و

خودمانی بودن به کار می‌رفته است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۵۷).

به‌طورکلی اگرچه مفهوم گستاخی در منابع دینی و عرفانی جزو اخلاق رذیله و ناپسند شمرده می‌شود، اما در تصوّف اسلامی شواهد زیادی موجود است که گستاخی با خداوند را تا اندازه‌ای و تحت شرایطی مجاز می‌داند. «این چنین لحن آزاد برای اولیاءالله که در حالت اُنس خاصی با خدا هستند جایز شمرده شده است» (ریتر، ۱۳۸۸، ج ۱: ۲۴۳). از جمله شواهدی که به گستاخی نیکو در ساحت قرب و نزدیکی با حق دلالت دارد، می‌توان به گزاره‌هایی از عطار در این خصوص اشاره کرد:

گفت هر کس را که اهلیت بود محرم سرّ الوهیت بود

گر کند گستاخی او را رواست زان که دایم رازدار پادشاست

(عطار، ۱۳۸۵: ۱۵۳)

گفتنی است این نوع از گستاخی که معنایی خوشایند دارد، با اصطلاحات دیگری نیز در آثار برجسته صوفیه انعکاس یافته است. یکی از این اصطلاحات «ناباکی» و «بی‌باکی» است؛ چنان‌که به باور ابوالحسن خرقانی: «خردمندان با خدا ناباک‌اند، زیرا که او بی‌باک است و کسی که او بی‌باک بود بی‌باکان را دوست دارد» (مینوی، ۱۳۶۳: ۸۴)، (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۲۱۱).

گستاخی نیکوگاه با اصطلاح «تذمّر» نمود یافته است. تذمّر در لغت به معنای خشمگین شدن، ترساندن، تهدید و نکوهش است (بستانی، ۱۳۷۵: ۲۲۰) و در آثار روزبهان بقلی به گستاخی بر خدا اطلاق می‌شود. هرگاه عارف خود را دوست و هم‌نشین خداوند یابد، برای خویش منزلتی فراتر از مقام خویش قائل می‌شود، لذا در مقابل حق تعالی بی‌پروا و گستاخ می‌شود (بقلی شیرازی، ۱۴۲۶: ۲۹۱).

همچنین مفهوم یادشده در آثار برخی از عارفان با اصطلاح «ادلّال» نمود یافته است. ادلال به معنای ناز و کرشمه و گستاخی است (بستانی، ۱۳۷۵: ۳۹۶). به عقیده غزالی «گستاخی و ادلال از بعضی بندگان محتمل است و از بعضی نه» (غزالی، ۱۳۸۶، ج ۴: ۵۹۳). ابن عربی ادلال را مقام بسیار شامخی نزد بزرگان از اهل‌الله و صاحبان معرفت می‌داند و معتقد است در این مقام ادب زائل و غیر حق، فانی می‌گردد (ابن عربی، ۱۳۸۷، ج ۸: ۹۲).

از دیگر اصطلاحاتی که در آثار عرفانی ناظر بر گستاخی نیکو است، «انبساط» است. انبساط در لغت به معنای گستاخی و گشاده‌رویی و در فارسی به معنی خوشی و اختلاط نیز استعمال شده است (گوهرین، ۱۳۸۰، ج ۲: ۸۰)؛ اما در نزد برخی عارفان به معنای برخاستن حشمت هنگام درخواست بنده از حق تعالی (عطار، ۱۹۰۵، ج ۲: ۱۳۱)؛

(معاذ رازی، ۱۴۲۳: ۲۰۹) و نیز گستاخی محب با محبوب اطلاق می‌شود (کلابادی، ۱۳۷۱: ۱۰۶).

غزالی معتقد است چون عارف در مقام انس با حق رسد، بیم تغییر و حجاب از او رفع می‌شود؛ از این رو در گفتار و اعمال و مناجاتش با حق انبساط و گستاخی می‌کند. اگرچه ظاهر این حال به سبب دلیری و بی‌هیبتی ناپسند است، اما اتصافش بر کسی که خداوند او را در مقام انس با خویش برگزیده، مشروع شمرده می‌شود (غزالی، ۱۳۸۶، ج ۴: ۵۹۱).

انبساط و گستاخی در آثار روزبهان بقلی گاه به گونه «دعوی» نمود می‌یابد: «هرکه به مقام انبساط رسد و به نعت اتحاد شود، دور نیست اگر گوید: من چنین کردم و این فعل داند که فعل محبوب است، نه فعل او» (روزبهان بقلی، ۱۳۶۶: ۴۳۹). همچنین انبساط و گستاخی به گونه عربده کشیدن عاشق بازتاب می‌یابد: «آن‌ها که از بدایت در ره ازل به مرکب عشق، به معشوق اصلی رسیده باشند، چون او را ببینند، شهود سکر در منزل انبساط بر ایشان غالب شود، تا عربده کنند» (همان، ۱۳۷۱: ۵۰). عزالدین کاشانی بر این باور است که انبساط و گستاخی با خداوند هنگامی از سالک پذیرفته می‌گردد که به مقام قرب و نزدیکی الهی نائل شده باشد: «اگر در نهایت قرب بود و در انبساط از حق مأذون، روا بود که در دعا و سؤال طریق انبساط سپرد» (کاشانی، ۱۳۸۸: ۲۱۳).

شواهد یادشده گویای آن است که گستاخی نیکو، در پیوند عاشقانه میان حق تعالی و بنده قابل درک است؛ از این رو این‌گونه گستاخی از عاشق، پس از حضورش در بارگاه معشوق، مشاهده جمالش و انس با او، سر می‌زند؛ بنابراین می‌توان ادعان کرد که همه اوصاف یادشده بر خصوصیات ساحت عشق دلالت دارند. با این اوصاف، عاشق در این ساحت، به سبب مشاهده محبوب و کشف جمال معشوق به حکم: «عند الاحباب تسقط الآداب» گاه دچار گستاخی می‌شود.

۴. بحث و بررسی

پیش از ورود به بحث ذکر چند نکته حائز اهمیت است: بی‌شک شواهد موجود از مفهوم گستاخی با خداوند در آثار عرفانی، گویای آن است که این مفهوم به دو شکل متناقض در متون اصیل عرفانی نمود یافته است: دسته نخست از شواهد یادشده از گستاخی و هم‌بسته‌های معنایی آن، دلالت بر مفهوم ناخوشایند و منفی دارند. از سوی دیگر دسته دوم شواهد یادشده در متون عرفانی دلالت بر معنایی خوشایند و نیکو از گستاخی و هم‌بسته‌های معنایی آن در رابطه با خداوند دارند. به نظر می‌رسد یکی از شیوه‌های مناسب جهت تبیین این مفهوم، بررسی آن در بستر ساحت‌های عارفانه است. از آنجایی که مفهوم گستاخی در منابع اصیل عرفانی با خصوصیات ویژه‌ای انعکاس یافته است؛ از این رو

این خصوصیات در انطباق و پیوند با یکی از ساحت‌های عارفانه یعنی مقام عبودیت و نیز مقام عشق قابل تبیین می‌گردد.

۱-۴. گستاخی در ساحت «عبودیت»

مقصود از ساحت عبودیت، قلمروی است که در آن رابطه میان سالک با خداوند رابطه بنده و مولی است و تحت تسلط گفتمان عابدانه و خانفانه قرار دارد. در این ساحت میان بنده و حق بُعد و دوری حاکم است؛ از این رو بنده کوشش می‌ورزد تا با گذر از منازل مهیب و دشوار سلوک، به قرب معشوق نائل شود. گفتنی است، گستاخی در ساحت عبودیت جزو صفات نکوهیده و رذیله شمرده می‌شود؛ از این رو سالک در این ساحت به رعایت ادب الهی و نفی گستاخی با حق مبادرت می‌ورزد؛ چنان‌که به باور اهل عرفان تحقق بندگی حق در گرو رعایت ادب است، درحالی‌که سرکشی و طغیان بر حق همراه با گستاخی و بی‌ادبی است (سلمی، ۱۳۶۹، ج ۱: ۱۰۵). نیز گستاخی و ترک ادب، سالک را از رسیدن به قرب و نزدیکی به حق باز می‌دارد (همان، ۱۴۲۴ ق: ۱۰۶)؛ بنابراین گستاخی و بی‌ادبی با خداوند موجب طرد شدن بنده شده، او را به ورطه هلاکت و نابودی می‌کشاند؛ چنان‌که در این باره گویند: «چون دشمن را خواهند هلاک کردن، خلعت دهند و بنوازند. بر آن نواختن مغرور گردد. چو مغرور گشت، ایمن گردد. چو ایمن گشت گستاخ گردد. چو گستاخ گردد، بی‌ادبی کند، هلاک گردد» (مستملی بخاری، ۱۳۶۳، ج ۳: ۹۸۸) و نیز: «هرکه بی‌حرمتی شواهد حق به زیر پای آرد، وی را اندر طریقت متصوفه هیچ نصیبی نباشد» (هجویری، ۱۳۸۷: ۴۹۱ و ۴۹۲).

سنایی غزنوی گستاخی را سبب از بین رفتن ایمان توصیف می‌کند:

شوخی چشمی زیان ایمانست شرم دیده زیان ایمانست
(سنایی، ۱۳۸۳: ۲۴۲)

عطار نیشابوری گستاخی و بی‌ادبی با حق تعالی را امری نکوهیده و ناپسند می‌داند. او بر این باور است که بنده را

جرئت و یارای گستاخی با حق نیست؛ از این رو اگر گستاخی و بی‌حرمتی ورزد، از درگاه الهی طرد خواهد شد:

کی تواند داشت رندی در سپاه زهره گستاخیی در پیش شاه
(عطار، ۱۳۸۵: ۱۵۳)

گر درآید بنده بی‌حرمت به راه زود راند از بساطش پادشاه
 شد حرم بر مرد بی‌حرمت حرام گر به حرمت باشی این نعمت تمام
 (همان: ۱۴۱)

به عقیده عطار بی‌ادبی انسان را از دست یافتن به مقام قرب و نزدیکی حق تعالی باز می‌دارد:

بندگی از خودشناسی شد تمام نیست مرد بی‌ادب صاحب مقام
 (همان، ۱۳۸۶: ۳۳۳)

همچنین طبق نظرگاه او بی‌حرمتی و گستاخی سالک را از مسیر بندگی منحرف ساخته، در وادی شقاوت و

تیره‌بختی می‌افکند:

هر که در بی‌حرمتی گامی نهاد در شقاوت خویش را دامی نهاد
 بنده‌ای را تا ادب نبود نخست بندگی از وی کجا آید درست
 (همان، ۱۳۸۶: ۳۵۵)

شواهد فراوانی در اشعار مولوی موجود است که تأکید بر پرهیز از گستاخی و بی‌ادبی با حق تعالی دارد. به عقیده

مولوی بی‌ادبی و گستاخی به درگاه الهی منجر به سرنگونی و سقوط انسان می‌شود؛ اگرچه ممکن است این سرنگونی بر او پوشیده گردد:

وآن‌که اندر وهم او ترک ادب بی‌ادب را سرنگونی داد رب
 سرنگونی آن بود کاو سوی زیر می‌رود پندارد او کاو هست چیر
 زآنکه حد مست باشد این چنین کاو نداند آسمان را از زمین
 (مولوی، ۱۳۷۳: ۶۳۲)

از شواهد دیگری که در مثنوی به این مضمون دلالت دارد، می‌توان به مقایسه گفتگوی آدم (ع) و ابلیس با

حق تعالی در رابطه با انتساب فعل گناه، اشاره کرد. مولوی در این حکایت معتقد است که ابلیس از روی گستاخی گناه

را از خویش سلب و به خدا نسبت داد؛ لذا رانده درگاه شد. همچنین آدم (ع) گناه را اگرچه خلق و تقدیر خداوند بود،

از روی ادب از خداوند سلب و به خویش منتسب کرد؛ از این رو بخشیده شد:

گفت شیطان که بما اُغْوَيْتَنِي کرد فعل خود نهان دیو دنی
گفت آدم که ظلمنا نفسنا او ز فعل حق نبذ غافل چو ما
در گنه او از ادب پنهانش کرد ز آن گنه بر خود زدن او بر بخورد
بعد توبه گفتش ای آدم نه من آفریدم در تو آن جرم و محن
نه که تقدیر و قضای من بد آن چون به وقت عذر کردی آن نهان
گفت ترسیدم ادب نگذاشتم گفت هم من پاس آنت داشتم
(مولوی، ۱۳۷۳: ۶۲)

همچنین به باور مولوی حرمت نهادن و ادب‌ورزی سالک به درگاه حق تعالی، منجر به پاس داشتن حرمت او از

سوی حق می‌شود:

هر که آرد حرمت او، حرمت برد هر که آرد قند لوزینه خورد
(مولوی، ۱۳۷۳: ۶۲)

عزالدین کاشانی نیز به نوعی به پرهیز از گستاخی و رعایت ادب در همه احوال تأکید تام دارد. او ضمن توصیف ادب به تحسین اخلاق و تهذیب اقوال و افعال، براین باور است که مرید صادق می‌باید پیوسته ظاهر و باطنش را از آلودگی‌های مخالفت و زشتی گفتار و رفتار پاک دارد (ن.ک: کاشانی، ۱۳۸۸: ۲۰۳).

با عنایت به نمونه‌های یادشده از مفهوم گستاخی در ساحت «عبودیت» می‌توان اذعان کرد که رابطه انسان با خدا در این ساحت، رابطه عبد و مولی است و از گفتمانی خانفانه پیروی می‌کند. همچنین سالک باید همت و کوشش در مراعات ادب و نگه‌داشت حرمت الهی کند و از گستاخی به درگاه حق پرهیزد؛ بنابراین رویکرد گستاخی با حق در ساحت عبودیت با معنایی نکوهیده نمود دارد؛ ازاین‌رو شواهد یادشده، گرایش عارفان را به پرهیز از گستاخی با حق در این ساحت تقویت می‌کند.

۲-۴. گستاخی در ساحت عشق

مقصود از ساحت عشق، قلمروی است که در آن میان سالک با خداوند پیوند و نسبتی عاشقانه جریان دارد. در این ساحت، عاشق اُنس شدیدی به معشوق یافته، مشرف به مشاهده جمال او می‌شود. با عنایت به برخی شواهد یادشده از گستاخی در متون عرفانی که دلالت بر معنای نیکوی آن دارد، می‌توان دریافت که گستاخی نیکو، در پیوند عاشقانه میان بنده و خدا تحقق می‌یابد؛ ازاین‌رو این حالت هنگامی در عاشق تحقق می‌یابد که پس از تمکن به مقام عشق، به

مشاهده جمال معشوق و انس با او نائل شده باشد. باین‌وصف برخی از عارفان ضمن اشاره به این مقام، به اقتضانات آن که ترک ادب و گستاخیست، اشاره داشته‌اند؛ چنان‌که ابوالحسین نوری محبت را: «هتك استار و كشف اسرار» توصیف کرده‌است (بقلمی شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۷۶). همچنین جنید بغدادی معتقد است: «چون محبت درست گردد، شرط ادب بیفتد» (عطار، ۱۹۰۵م: ۲۹).

غزالی با توصیف داستان «برخ»، غلامی سیاه‌چهره که دعای گستاخانه‌اش مقبول درگاه الهی قرار گرفت، به گستاخی ناشی از عشق الهی پرداخته‌است؛ چنان‌که پس هفت سال قحطی که قوم بنی‌اسرائیل را فراگرفته بود و دعای آنان جهت نزول باران اجابت نمی‌شد، حق تعالی حضرت موسی (ع) را فرمود تا فردی به نام «برخ» را که غلامی سیاه‌چهره بود، بیابد و از او بخواهد تا برای بنی‌اسرائیل دعای طلب باران کند. برخ نیز پس از شنیدن پیام موسی (ع) برای طلب نزول باران، دست به‌سوی آسمان برافراشت و گستاخانه در دعا با خدا سخن گفت، اما دعایش مستجاب و باران نازل شد:

این از افعال تو نیست و از حلم تو نیست. چه روی داده است تو را که چشمه‌ها نقصان پذیرفته است یا بادها بی‌فرمان شده یا آنچه نزدیک تو بود سپری گشته یا خشم تو بر گناه‌کاران قوت گرفته است. آمرزگار بودی پیش از آن‌که گناه‌کاران را آفریدی، رحمت بیافریدی و به مهربانی فرمودی. یا ما را می‌نمایی که ممتنعی، یا از فوت شدن می‌ترسی که در عقوبت تعجیل می‌فرمایی؟ (غزالی، ۱۳۸۶، ج ۴: ۵۹۲).

حکایت یادشده چنین می‌نماید که عاشق در حالت وقوع بلای سخت، ضمن اقرار بر عجز و ناتوانی خویش، زبان به شکوه و گلایه گشوده، کرم و رحمت بی‌نهایت حق را به او یادآور می‌شود؛ مانند کودکی که درنهایت از قهر پدر به دامن لطف او می‌گریزد.

میبدی نیز با بیان تقابل ویژگی‌های اهل شریعت و اهل حقیقت، ناز و گستاخی با معشوق را از اوصاف و اصلاص حقیقت می‌داند: «اهل شریعت طاعت‌دار است و معصیت‌گداز، اهل حقیقت از خویشتن گریزان است و به یکی نازان. اهل شریعت در آرزوی خلد و نعیم باقی است، اهل حقیقت گستاخ و مشغول به ساقی است» (میبدی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۷۴۰ و ۷۴۱).

به عقیده عطار شدت حب و دوستی می‌تواند منجر به گستاخی و بی‌پروایی عاشق هنگام سخن گفتن با معشوق

شود:

گر به راه آید و شاقی اعجمی هست گستاخی او از خرّمی
جمله رب داند نه رب داند نه رُب گر کند گستاخی از فرط حُب
(عطار، ۱۳۸۵: ۱۵۳)

به باور ابن عربی برخی عارفان در مقام ترک ادب، به ادلال و گستاخی با خداوند می ایستند. او که این گونه از ترک ادب را مشروع و پسندیده می داند، معتقد است که مفهوم ادب، اقتضای غیر را دارد، درحالی که در این مقام، اغیار فانی و ادب را زائل می شود؛ بنابراین در این ساحت، هم انانیت بنده زائل می شود و هم اوصاف او. باین وصف دیگر کسی باقی نمی ماند که با حق ادب را رعایت کند. به باور او، این جایگاه مقام بزرگی است که از آن جز عارفان بزرگ و صاحبان مقامات واقف نیستند (ابن عربی، ۱۳۸۷، ج ۸: ۹۲).

نجم الدین رازی محبت شدید عاشق بر حق تعالی و انبساط و گستاخی ناشی آن را نتیجه تشریف محبت سابق الهی بر عاشق می داند: «روح را محبت، نتیجه تشریف «یَجِبُّهُمْ» بود. اگر «یَجِبُّهُمْ» سابق نبودی بر «یَجِبُّونَهُ» هیچ کس زهره نداشتی که لاف محبت زدی. سر این رشته از انبساط «یَجِبُّهُمْ» باز شد.

گستاخ تو کرده ای مرا با لب خویش ورنه من بیچاره چه مردان توام
(نجم الدین رازی، ۱۳۸۶: ۴۴)

به باور عزیزالدین نسفی، گستاخی پس از گذار عاشق از خوف و اندوه هجران و رسیدن به وصال و مشاهده جمال یار از او سر می زند:

چون عاشق از غم هجران خلاص یافت و اندوه فراق نماند، با جمال معشوق عادت کرد و گستاخ شد و از خوف بیرون آمد یعنی پیش از این خوف آن بود که عاشق به تجلی معشوق نیست گردد و اکنون آن خوف برخاست (نسفی، ۱۳۸۶: ۱۶۲).

مولوی نیز بر این باور است که ساحت عشق، اقتضای ترک ادب و گستاخی با حق دارد. بدین ترتیب در این ساحت شرم و ترس و ناموس و ... از عاشق زدوده شده، عشق معشوق او را به ترک ادب و گستاخی نیکو می کشاند:

ادب عشق جمله بی ادبیست امّة العشق عشقهم آداب
(مولوی، ۱۳۸۴: ۱۶۳)

دل چو شد از عشق گرم رفت ز دل ترس و شرم / شد نفسش آتشین عشق یکی اژدهاست
(همان،: ۷۵۴)

غزل‌سرا شدم از دست عشق و دست زنان / بسوخت عشق تو ناموس و شرم و هر چم بود
(همان،: ۳۷۹)

بی ادب حاضر ز غایب خوش‌تر است / حلقه گر چه کز بود نه بر در است؟
(همان، ۱۳۷۳: ۲۱۰)

به نظر عزالدین کاشانی، عارف هنگامی که در جرگه منتهبیان قرب الهی قرار گیرد، اگر در وقت دعا یا درخواست انبساط و گستاخی کند، از بازخواست معاف می‌شود: «اگر در نهایت قرب بود و در انبساط از حق مأذون، روا بود که در دعا و سؤال طریق انبساط سپرد» (کاشانی، ۱۳۸۸: ۲۱۳).

۳-۴. گونه‌های گستاخی در ساحت عشق

آنچه از سخنان عده معدودی از عارفان بر می‌آید، منشأ این گستاخی یا جنون عشق بوده که باعث می‌شود عقل عاشق از کف برود؛ یا به سبب سُکر و مستی عشق است که قدرت تمییز عاشق را ساقط می‌کند. باین‌وصف برخی از عارفان معتقدند که مسیر عشق، راه دیوانگان و مستان است؛ از این‌رو مستی و دیوانگی در این ساحت با خداوند پسندیده است (عطار، ۱۹۰۵، ج ۲: ۲۴۴). البته اهل جنون و اهل سکر باهم متفاوتند (ن.ک: عین‌القضات همدانی، ۱۳۸۶: ۲۰۵ و ۲۰۶). برخی معتقدند تفاوت میان دیوانه با مست در آن است که حکم شرعی از دیوانه و مجنون برداشته می‌شود، اما از مست برداشته نمی‌شود (ن.ک: ابن‌عربی، ۱۳۸۸، ج ۹: ۵۹۷).

۱-۳-۴. گستاخی ناشی از مستی

سکر و مستی از جمله مفاهیم عرفانی است که معمولاً موجب ظهور گستاخی عارفانه با خداوند می‌شود. سکر در اصطلاح عارفان عبارت از غیبت عارف به سبب واردی قوی است که منجر به شادی و لذت در او می‌شود (جرجانی، ۱۳۷۰: ۵۳). یکی از علل گستاخی عاشق در ساحت عشق، سکر و مستی ناشی از عشق و محبت است. عاشق در این ساحت از شدت عشق دچار سکر و مستی شده، قوای تمییزش از کف می‌رود؛ بنابراین وقتی سالک به رؤیت حسن محبوب نائل می‌شود، خردش زائل می‌شود، از این‌رو به سبب شدت بی‌خودی و مستی، از آنچه می‌گوید آگاه

نیست (گوهرین، ۱۳۸۰: ۲۷۸).

به باور روزبهان بقلی وقتی که عارف از رؤیت جمال صفات و ذات الهی مست شود؛ جرئت می‌یابد که از رسوم ادب خارج شود و از آن بازخواست نمی‌شود؛ بلکه این امر قرب و وصال را زیادت‌تر می‌کند (بقلی شیرازی، ۱۴۲۶: ۲۴۳ و ۲۴۴): (بقلی شیرازی، ۱۳۹۳: ۶۴۶).

همچنین او معتقد است که غلبهٔ مستی در عاشق موجب از بین رفتن شرم و حشمت و پدیدآمدن انبساط و گستاخی می‌شود و درنهایت به اظهار دعوی و افشای اسرار از عاشق می‌انجامد:

چون مستی غالب شود، حیا زوال پذیرد. محبّ باک ندارد که سر آشکارا کند. چون انبساط پدید آمد، هیبت برخیزد. چون هیبت برخاست، عاشق آنچه هست بگوید. چون لذت تمام شود، در مشاهده، حشمت برخیزد. از عاشق دعوی پیدا شود. عشق او را به اظهار سرّ اعرا کند (روزبهان بقلی، ۱۳۷۴: ۱۷۶).

به عقیدهٔ عطار سکر و مستی عاشق از نوشیدن شراب جمال حق در مقام قرب، سبب بی‌خویشی و زوال عقل و تمییز عاشق شده، از این‌رو مراعات ادب مرتفع می‌گردد.

آن که اینجا مستِ لا یعقل بود
بی‌قرار و بی‌کس و بی‌دل بود
(عطار، ۱۳۸۵: ۲۴۸)

هر که او گستاخِ این درگه شود
عذر خواهد باز، چون آگه شود
گر کژی گوید بدین درگه نه راست
عذر آن داند به شیرینی بخواست
(همان: ۱۵۵ و ۱۵۶)

به نظر ابن عربی تحقّق حال مستی در عاشق در گرو وقوع طرب و گستاخی و افشای سرّ در اوست: «هرکس را شهود مست کرد، هیچ‌وقتی به هوش نخواهد آمد و اگر طرب و بسط و ادلال و افشای اسرار الهی را در پی نداشته باشد، آن مستی نیست» (ن.ک: ابن عربی، ۱۳۸۸، ج ۹: ۵۹۲).

همچنین مولوی مستی نشأت‌گرفته از شراب عشق، شرم و ادب را از عاشق زدوده، او را گستاخ و بی‌پروا می‌سازد:

هزارساله ادب را به یک قدح ببری
خمار عشق تو نگذاشت دیدهٔ شرمین
(مولوی، ۱۳۸۴: ۷۸۰)

گفتم ترسم از خورم شرم بپرّد از سرم دست برم به جعد تو باز ز من کران کنی
(مولوی، ۱۳۸۴: ۹۱۶)

شتران مست شدستند بین رقص جمل ز اشتر مست که جوید ادب و علم و عمل
(مولوی، ۱۳۸۴: ۵۲۲)

مولوی عاشق را در این ساحت، به سبب شدت مستی ناشی از عشق، بی‌خویش و مغلوب توصیف می‌کند؛ از این رو این جایگاه را درخور مراعات ادب نمی‌داند:

در چنین مستی مراعات ادب خود نباشد و بود باشد عجب
(مولوی، ۱۳۷۳: ۳۵۶)

تا با خودست راز نهان دارد از ادب چون مست شد چه چاره که خود کام می‌رود
(همان، ۱۳۸۴: ۳۵۰)

ادب و بی‌ادبی نیست به دستم چه کنم چو شتر می‌کشدم مست، شتربان به رسن
(همان: ۷۴۹)

با توجه به شواهد یادشده^۲ می‌توان اذعان کرد که رابطه انسان با خدا در ساحت عشق، دارای پیوندی عاشقانه است. عاشق در این ساحت، از شدت و قوت عشق، دچار سکر و مستی می‌شود؛ به گونه‌ای که غلبه و غلیان عشق الهی، قوای تمیز و خرد او را مغلوب می‌سازد؛ از این رو از عاشق طرب و ادلال و گستاخی جلوه می‌کند. همچنین به سبب انس و پیوندی که میان عاشق و معشوق در جریان است، گستاخی در عاشق روا و قابل تمجید می‌گردد.

۲-۲-۴. گستاخی ناشی از جنون

به‌طورکلی دیوانگی دو گونه است. نخست دیوانگی مادون عقل که همان دیوانگی مشهور است. دوم دیوانگی مافوق عقل که نوعی شکفتگی و تعالی روحی است و متعلق به عارفان عاشق است (زمانی، ۱۳۸۸: ۵۵۱). ویژگی‌های جنون و دیوانگی در عرفان به معنای تجربه‌ای عارفانه است که در آن عشق بر عقل چیره می‌شود و عارف از اراده و تدبیر امور خویش عاجز می‌ماند (اشرف‌امامی، ۱۳۸۹، ج ۱: ۶۲۳). یکی از علل گستاخی عاشق در ساحت عشق، جنون و دیوانگی عاشقانه است. حال جنون و دیوانگی بر عاشق هنگامی رخ می‌دهد که او به سرپرده قرب و مشاهده جمال الهی نایل شود (بقلی شیرازی، ۱۴۲۶: ۱۱۲)؛ لذا شدت و غلبه عشق در او، گاه منجر به زوال تدبیر و اراده‌اش

می‌گردد. در این حال از عاشق گستاخی سر می‌زند.

برخی عارفان میان جنون و حال سکر تفاوت قائلند. چنان‌که معتقدند هنگامی که عاشق در حال مستی و سکر، چیزی از گستاخی و ادلال از او سرزند، پس از هوشیاری از آن استغفار کرده، عذرش مقبول می‌گردد، اما مجنون به منزله خفته‌ایست که قلم از او برداشته شده است، از این رو نیاز به طلب مغفرت ندارد؛ بنابراین تفاوت میان دیوانه با مست در آن است که حکم از دیوانه و مجنون برداشته شده، اما از مست برداشته نشده است (ابن عربی، ۱۳۸۸، ج ۹: ۵۹۷). با این وصف، می‌توان اذعان کرد که در پی حال سکر و مستی، حال صححو و هوشیاری وجود دارد؛ لذا عاشق پس از قرار گرفتن در حال صححو و هوشیاری، از گستاخی ناشی از مستی خویش در ساحت پیشین (ساحت سکر) عذر می‌خواهد، و البته عذرش پذیرفته می‌شود؛ اما جنون ناشی از عشق به صححو و هوشیاری نمی‌انجامد؛ لذا عاشق در این حال، به سبب دوام حال ناهوشیاری، از طلب معذرت معاف است.

شواهد زیادی در آثار عرفانی موجود است که دلالت بر ستایش و نکوداشت جنون ناشی از عشق دارد. معمولاً عارفان این‌گونه جنون را از نشانه‌های مرتبه قرب الهی می‌دانند؛ چنان‌که در بزرگداشت اهل جنون گویند: «بدین مجنون‌ها به چشم حقارت منگرید که ایشان را خلیفتان انبیا گفتند» (عطار، ۱۹۰۵، ج ۱: ۲۶۱).

به عقیده روزبهان بقلی هنگامی که عاشق به نور عشق سرگشته و حیران شود و از شدت مشاهده جمال الهی، از خویش و از خرد و عمل خویش فانی می‌گردد، آنچه را که از احکام بندگی بر او جاری است، نمی‌داند (ن.ک: بقلی شیرازی، ۱۴۲۶: ۱۱۲).

عطار نیشابوری در داستان ملامت زاهد بر دیوانه‌ای که گستاخانه با حق سخن می‌گفت، به وجوه گستاخی ناشی از جنون عارفانه اشاره دارد:

بود مجنونی عجب، نه سر نه بن	کز جنون گستاخ می‌گفتی سخن
زاهدی گفتش که «ای گستاخ مرد	این مگوی و گرد گستاخی مگرد
بس خطاست این ره که می‌جویی، مجوی	هم روا نیست این چه می‌گویی مگوی»

(عطار، ۱۳۸۶: ۳۴۱)

او از زبان دیوانه، ضمن اینکه گستاخی ناشی از جنون عشق را جایز دانسته و می‌ستاید، آن را مقبول درگاه الهی

می‌داند:

گفت «چون ایزد مرا دیوانه خواست
هرچه آن دیوانه گوید آن رواست
گر سخن‌های خطا باشد مرا
چون نیم عاقل روا باشد مرا
هیچ عاقل را نباشد یارگی
کو بپردازد دلی یک‌بارگی
(همان)

قصه دیوانگان، آزادگیست
جمله گستاخی و کاذب‌ادگیست
آنچه فارغ می‌بگوید بیدلی
کی تواند گفت هرگز عاقلی؟
(همان: ۳۸۹)

این‌عربی حال جنون در برخی از عارفان را به سبب تجلی الهی می‌داند که به‌طور ناگهان بر دل‌های آنان فرودآمده، خردهایشان را مقهور می‌سازد؛ بنابراین خردهای آنان در بند او تعالی هستند، درحالی‌که از مشاهده حق تعالی برخوردارند و مقیم بارگاه اویند (ابن‌عربی، ۱۳۸۶، ج ۳: ۱۲۵).

مولوی نیز هر چیز غیر از جنون و دیوانگی ناشی از عشق را موجب دوری و بیگانگی از حق می‌داند؛ لذا آگاهانه به سوی جنون و پرهیز از تدبیر گام برمی‌دارد:

هر چه غیر شورش و دیوانگی است
اندر این ره دوری و بیگانگی است
هین بنه بر پایم این زنجیر را
که دریدم سلسله‌ی تدبیر را
(مولوی، ۱۳۷۳: ۸۳۹)

با عنایت به شواهد یادشده^۲ می‌توان اذعان کرد که نسبت انسان با خدا نسبتی عاشقانه میان عاشق و معشوق است. عاشق در این ساحت، گاه از شدت و قوت عشق الهی دچار جنون می‌شود؛ به‌طوری‌که خرد و تدبیرش مقهور عشق می‌گردد؛ از این‌رو از او گستاخی سر می‌زند. همچنین به سبب آنسی که میان معشوق و عاشق حاکم است، گستاخی از او روا می‌گردد؛ بنابراین جنون و دیوانگی یکی از اوصاف این ساحت است که با گستاخی همراه است. این تجربه از حال گستاخی به شکل گستاخی نیکو و قابل تمجید نمود دارد.

۵. نتیجه‌گیری

بررسی گستاخی در آثار عرفانی یادشده، گویای آن است که دو دسته از شواهد در ارتباط با گستاخی وجود دارد. دسته نخست شواهد، تأکید بر نکوهش گستاخی با خداوند و دسته دوم شواهد دلالت بر نیکوداشت آن دارد. این بررسی

نشان می‌دهد که شناخت گستاخی با حق، در دیدگاه برخی عارفان در دو ساحت «عبودیت» و «عشق» با احکامی منحصر به فرد و متفاوت از هم، قابل تبیین و تفسیر پذیر است.

به این ترتیب طبق دیدگاه آنان، گستاخی در مقام عبودیت مذموم و نکوهیده و درخور نفی است؛ زیرا سالک هنوز به ساحت عشق و وصال با معشوق نرسیده است؛ لذا رابطه‌اش با خدا رابطه‌ای خائفانه است؛ از این رو بخش نخست شواهد مرتبط با گستاخی، تحت تأثیر گفتمان عابدانه و خائفانه قرار داشته، به گونه‌ی نفی و پرهیز نمود یافته است. همچنین گستاخی در مقام عشق نیکو و ستوده و درخور تمجید است؛ زیرا سالک در ساحت عشق و مقام وصال با معشوق قرار دارد؛ لذا رابطه‌اش با خدا رابطه‌ای عاشقانه است. از این رو بخش دوم شواهد مرتبط با گستاخی، تحت تأثیر گفتمان عاشقانه قرار داشته، به گونه‌ی ستایش و تمجید نمود یافته است.

همچنین می‌توان اذعان کرد که شمار قابل توجهی از عارفان در توصیف مفهوم گستاخی با خدا به هر دو گونه‌ی نکوهیده و نیز نیکوی آن نظر داشته‌اند. با این وصف، می‌توان مدعی شد که رویکرد دوگانه‌ی برخی عارفان در قبال گستاخی با حق، نشانه‌ی تناقض‌گویی و تشکیک آرا نیست، بلکه حاکی از عنایت و اهتمام عارفان به پرداختن وجهی از وجوه معرفتی مفهوم گستاخی است؛ بنابراین شناخت کامل و صحیح مفهوم گستاخی با خداوند در گرو شناخت پیوند و ارتباطی که این مفهوم با دو ساحت عبودیت و عشق و اقتضائاتشان دارد، میسر می‌گردد.

عارفان زیادی به گستاخی نیکو در مقام عشق و ساحت وصال اشاره کرده‌اند؛ اما تعداد معدودی از عارفان نظیر روزبهان بقلی، عطار نیشابوری، ابن عربی و مولوی در توصیف گستاخی نیکو با خداوند در ساحت عشق و مقام وصال، نگاه عمیق‌تری داشته، این قسم از گستاخی را متأثر از دو حالت عارفانه «سُکر» و «جنون» دانسته‌اند.

پی‌نوشت‌ها

۱. این گونه از گستاخی را که ناشی از شدت عجز است، می‌توان از نمودها و مصادیق گفتمان عاشقانه قلمداد کرد.

۲. شواهد یاد شده از مولانا اغلب از غزلیات شمس است و این خود دلیلی است بر این که عارف در مقام سُکر عملاً بیشتر به ترک ادب مبادرت می‌ورزد. در مثنوی هر دو حالت جریان دارد: در برخی شواهد حالت صحو غلبه دارد و مولانا از التزام ادب بیشتر سخن گفته است. نیز در پاره‌ای دیگر، تشریح ترک

ادامه پی‌نوشت‌ها

ادب در حالت سکر در مقام نظر رخ می‌دهد و گاه نیز در عاشقانه‌های مثنوی نمود عملی می‌یابد؛ اما جنبه‌های عملی آن نسبت به غزلیات کمتر است.

کتابنامه

- ابن عربی، م. (۱۳۸۶)، فتوحات مکیه. ترجمه محمد خواجه‌جوی. ج. ۳. مولی.
- ابن عربی، م. (۱۳۸۷)، فتوحات مکیه. ترجمه محمد خواجه‌جوی. ج. ۸. مولی.
- ابن عربی، م. (۱۳۸۸)، فتوحات مکیه. ترجمه محمد خواجه‌جوی. ج. ۹. مولی.
- اشرف امامی، ع. (۱۳۸۹). جنون در عرفان اسلامی. دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۸(۱)، ۶۲۳-۶۳۰.
- بستانی، ف. ا. (۱۳۷۵). فرهنگ ابجدی. ترجمه رضا مهبیار. اسلامی.
- روزبهان بقلی شیرازی. (۱۳۶۶). عبهرالعاشقین: تصحیح هانری کرین و محمد معین. منوچهری.
- روزبهان بقلی شیرازی. (۱۳۷۴). شرح شطحیات. تصحیح هانری کرین. طهوری.
- روزبهان بقلی شیرازی. (۱۴۲۶ق)، مشرب الأرواح. تصحیح عاصم ابراهیم الکیالی الحسینی. دار الکتب العلمیه.
- روزبهان بقلی شیرازی. (۱۳۹۳). مقامات عارفان. ترجمه قاسم میرآخوری. فهرست.
- جرجانی، س. ش. (۱۳۷۰). کتاب التعریفات. ناصر خسرو.
- دهخدا، ع. ا. (۱۳۷۷). لغت‌نامه. ج. ۱۲. انتشارات دانشگاه تهران و روزنه.
- ریتز، ه. (۱۳۸۸). دریای جان (سیری در آراء و احوال شیخ عطار نیشابوری). ترجمه عباس زریاب خویی و مهرآفاق بایوردی.
- ج. ۱. الهدی.
- زمانی، ک. (۱۳۸۸). میناگر عشق. نی.
- سلمی، ع. (۱۴۲۴ق). طبقات الصوفیه. تصحیح مصطفی عبد القادر عطا. دار الکتب العلمیه.
- سلمی، ع. (۱۳۶۹). مجموعه آثار ابو عبدالرحمان سلمی (تفسیر ابن عطاء). به کوشش نصرالله پورجوادی. مرکز نشر دانشگاهی.
- سنایی، ا. (۱۳۸۳). حدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه. تصحیح مدرس رضوی. انتشارات دانشگاه تهران.
- سهروردی، ش. ا. (۱۴۲۷). عوارف المعارف. تصحیح احمد عبدالرحیم السایح و توفیق علی وهبه. ج. ۱. مکتبه الثقافه الدینیة.
- شفیعی کدکنی، م. (۱۳۹۱). نوشته بر دریا. سخن.
- عطار، ف. م. (۱۳۸۵). منطق الطیر. تصحیح سیدصادق گوهرین. علمی و فرهنگی.
- عطار، ف. م. (۱۳۸۶). مصیبت‌نامه، تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، چاپ سوم، تهران: سخن.
- عطار، ف. م. (۱۹۰۵). تذکره الأولیاء. تصحیح رینولد آلین نیکلسون، ج. ۲. لیدن.
- عین‌القضات همدانی، ع. (۱۳۸۶). تمهیدات. تصحیح عقیف عسیران. منوچهری.

- غزالی، ا. م. (۱۳۸۶). احیاء علوم الدین. ترجمه مؤیدالدین خوارزمی و تصحیح حسین خدیو جم، ج. ۴. علمی و فرهنگی. فولادی، ع. (۱۳۸۷). زبان عرفان. فراگفت.
- قشیری، ا. (۱۳۷۴). الرسالة القشیریة. تصحیح عبدالحلیم محمود و محمود بن شریف. بیدار. کاشانی، ع. م. (۱۳۸۸). مصباح الهدایة و مفتاح الکفایة. هما.
- کلابادی، ا. م. (۱۳۷۱). التعرف لمذهب التصوّف. به کوشش محمدجواد شریعت. اساطیر. گوهرین، س. ص. (۱۳۶۸). شرح اصطلاحات تصوّف. ج. ۲، ۴، ۶. زوار.
- مستملی بخاری، ا. (۱۳۶۳). شرح التعرف لمذهب التصوّف. تصحیح محمد روشن، ج. ۳. اساطیر. معاذ الرازی، ا. (۱۴۲۳ق). جواهر التصوّف. تصحیح سعید هارون عاشور. مکتبة الآداب.
- مولوی، ج. م. (۱۳۷۳). مثنوی معنوی. تصحیح توفیق سبحانی. وزارت ارشاد اسلامی. مولوی، ج. م. (۱۳۸۴). دیوان کبیر شمس. تصحیح بدیع الزمان فروزانفر. طلایه.
- میبدی، ا. ر. (۱۳۷۱). کشف الأسرار و عدة الأبرار. تصحیح علی اصغر حکمت. امیر کبیر. مینوی، م. (۱۳۶۳). احوال و اقوال خرقانی. طهوری.
- نجم الدین رازی، ع. (۱۳۸۶). مرصاد العباد. تصحیح امین ریاحی. علمی فرهنگی. نسفی، ع. (۱۳۸۶). الإنسان الكامل. تصحیح ماریژان موله. طهوری.
- هجویری، ا. ع. (۱۳۸۷). کشف المحجوب. تصحیح محمود عابدی. سروش.